

Jolanta Maćkowicz¹, Susan Somers²

RAPORT Z MIĘDZYNARODOWEJ KONFERENCJI EKSPERTÓW NA TEMAT PRZEMOCY WOBEC OSÓB STARSZYCH³

Prezentowany raport [Report from International Expert's Conference of Elder Abuse Prevention and Protection] jest pokłosiem międzynarodowej konferencji naukowej „International Expert's Conference of Elder Abuse. Prevention and Protection”, która odbyła się 14-15 czerwca 2019 roku z okazji Światowego Dnia Świadomości Nadużyć Wobec Osób Starszych / World Elder Abuse Awareness Day (WEAAD) na Uniwersytecie Pedagogicznych w Krakowie. To wydarzenie stało się okazją do spotkania wybitnych prelegentów z całego świata, reprezentujących uniwersytety, Instytuty Praw Człowieka, NGO oraz wiodące europejskie i światowe organizacje, m.in. ONZ i WHO.

Głównym celem konferencji była wymiana wiedzy i doświadczeń związanych z zapobieganiem i ochroną osób starszych przed wszelkimi formami nadużyć, przemocy, zaniedbania czy dyskryminacji a także rozpowszechnianie najlepszych praktyk w zakresie profilaktyki i interwencji.

Podczas konferencji odbyło się 5 sekcji, w tym 2 panele:

1. Zapobieganie nadużyciom wobec osób starszych w kontekście Konwencji ONZ o Prawach Osób Starszych — Panel

-
- 1 Doktor hab., profesor UP, Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Instytut Nauk o Wychowaniu; jolanta.mackowicz@up.krakow.pl
 - 2 Przewodnicząca International Network for the Prevention of Elder Abuse (INPEA, pol. Międzynarodowa Sieć Zapobiegania Przemocy Wobec Osób Starszych), contactus@inpea.net.
 - 3 Pełne dane bibliograficzne: Report from International Expert's Conference of Elder Abuse Prevention and Protection edited by Jolanta Maćkowicz & Susan Somers, Cracow-New York 2019, wydawca: Repozytorium Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie. Wersja EN/PL opublikowana w otwartym dostępie: <http://rep.up.krakow.pl/xmlui/handle/11716/7229>.

2. Przegląd aktualnej polityki krajowej, regionalnej i międzynarodowej — Panel
3. Nadużycia wobec osób starszych-międzynarodowe systemowe rozwiązania.
Część 1 — PREWENCJA
4. Nadużycia wobec osób starszych — międzynarodowe systemowe rozwiązania.
Część 2 — OCHRONA
5. Przemoc wobec ludzi starszych — lokalne doświadczenia

Zapobieganie nadużyciom wobec osób starszych w kontekście Konwencji ONZ o Prawach Osób Starszych

Pierwszy panel, któremu przewodniczyła **Silvia Perel-Levin** (Przewodnicząca Komitetu ds. Starzenia się Organizacji Pozarządowych, Genewa, Szwajcaria), koncentrował się na rozwoju sytuacji na poziomie ONZ wokół praw osób starszych oraz na tym, jak nowa Konwencja pomogłaby w uzupełnieniu wiedzy i luk normatywnych w zwalczaniu nadużyć wobec osób starszych. Sesja została przeprowadzona dynamicznie, z pytaniami i odpowiedziami. W panelu udział wzięli:

Rio Hada (Biuro Wysokiego Komisarza Praw Człowieka w Genewie)

Rio Hada opisał mechanizmy praw człowieka i wyjaśnił, że konwencja międzynarodowa jest zbiorem prawa międzynarodowego, którego celem jest promowanie i ochrona praw człowieka, a które są prawnie wiążące dla państw. Do obecnej opracowano dziewięć traktatów / konwencji od czasu przyjęcia Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, ale niewiele mówi się o prawach osób starszych. Pomimo kilku prób, uwaga poświęcona prawom osób starszych w ramach istniejących traktatów i mechanizmów praw człowieka jest bardzo niska.

Nowa Konwencja o Prawach Osób Starszych uwzględniałaby:

- Ustanowienie wspólnych międzynarodowych standardów za pomocą kompleksowych ram prawnych, które zapewniają wytyczne polityczne i narzędzia wspierające.
- Nałożenie obowiązków na państwa, które są prawnie wiążące (zniesienie dyskryminujących przepisów, dostosowanie prawa i polityk krajowych do standardów międzynarodowych).
- Zwiększenie odpowiedzialności i zapewnienie środków zaradczych

Przedstawiciel Biura Wysokiego Komisarza Praw Człowieka (w Genewie) opisał również postępy poczynione w ostatnich latach przez tzw. Otwartą Grupę ds. Starzenia się [Open-ended Group on Ageing, OEWGA] (United Nations, 2019) w ONZ w Nowym Jorku, w tym dyskusje tematyczne w celu zidentyfikowania konkretnych luk. Podczas dziesiątej sesji roboczej, która odbyła się w kwietniu 2019 r. Grupa Robocza skoncentrowała się na tematach edukacji, szkolenia, uczenia się przez całe życie i budowania potencjału oraz ochrony socjalnej zabezpieczenia społecznego. Na 11. sesji w 2020 r. skoncentruje się na prawie do pracy i dostępie do wymiaru sprawiedliwości.

Anna Chabiera (Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich w Polsce)

Anna Chabiera odniosła się do polityki krajowej i aktualnych aktów prawnych chroniących osoby starsze w Polsce. Wyjaśniła, że zwalczanie znęcania się nad osobami starszymi należy włączyć do całościowej polityki senioralnej w Polsce. Wyniki ankiety European Health Interview Survey (EHIS 2014) wykazały, że około 200 tysięcy osób w Polsce ma trudności z wykonywaniem codziennych czynności i równocześnie nie ma, do kogo zwrócić się o pomoc, a kolejne badania przeprowadzone przez Polską Akademię Nauk (PAN, 2015) wskazują na bardzo wysoki poziom obojętności, w sytuacjach, gdy ludzie są świadkami aktów nadużyć i przemocy. Anna Chabiera wymieniła 5 aktów prawnych w Polsce, które powinny chronić osoby starsze przed przemocą, a które — chociaż pełnią ważną rolę — nie są wolne od luk. Podkreśliła brak ważnych danych, w efekcie, czego trudno stwierdzić, że ramy prawne w Polsce są w pełni spójne i skuteczne pod tym względem:

- Ustawa o pomocy społecznej (2004) – Ustawa reguluje instytucjonalne formy opieki. Nie ustanawia ona jednak efektywnych mechanizmów zgłaszania nadużyć w opiece instytucjonalnej. Godziny przyjęć w gabinecie dyrektora placówki nie stanowią wystarczającego rozwiązania dla osób, które mają trudności z poruszaniem się lub ograniczenia poznawcze.

- Ustawa o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (2005) – bez wystarczającej widoczności osób starszych. Specjalna procedura „Niebieskiej Karty”, która określa środki postępowania ze skargami i środki zaradcze, nie obejmuje szczególnych środków dla osób starszych.

- Kodeks karny zawiera artykuły, które penalizują różne formy przemocy. Brakuje jednak odpowiedniego sposobu gromadzenia danych wyszczególniających wśród spraw wniesionych do sądu sprawy dotyczące seniorów. Dlatego brakuje wiedzy o tym, ile ofiar stanowiły osoby starsze.

- Polityka społeczna wobec osób starszych 2030. Bezpieczeństwo – Uczestnictwo – Solidarność (2018) – zawiera doskonałą definicję bezpieczeństwa. Niestety ten dokument nie zawiera żadnych mechanizmów ewaluacji, które pozwoliłyby na ocenę, jakości jego oddziaływania na sytuację osób starszych w tym zakresie oraz stopień zapewnienia bezpieczeństwa na miarę wskazanej definicji.

- Ustawa o osobach starszych (2015) – nakłada na rząd obowiązek monitorowania sytuacji osób starszych. Przemoc wobec starszych nie została jednak uwzględniona wśród 13 monitorowanych obszarów.

Rzecznik Praw Obywatelskich zasugerował Ministerstwu Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej wprowadzenie nowego mechanizmu zgłaszania przez osoby starsze aktów przemocy i zaniedbania. Ministerstwo rozważył ten pomysł. Przeprowadzona analiza w celu przekazania danych wejściowych do OEWSA pozwoliła Rzecznikowi Praw Obywatelskich w Polsce znaleźć luki i lobbować na rzecz zmian.

Prof. Andrew Byrnes (University of New South Wales, Sydney, Australia)

Professor Byrnes odniósł się do potencjalnych możliwości prewencyjnych w kontekście nowej Konwencji o Prawach Osób Starszych.

– Jakie gwarancje ochrony przed przemocą, nadużyciami i zaniedbaniem zawierałaby nowa konwencja ONZ o prawach osób starszych?

Definicja znęcania się nad osobami starszymi i zakres obowiązków w każdym nowym traktacie są bardzo otwarte i jest to okazja dla prawników do wniesienia wkładu w to, co według nich powinno zostać uwzględnione, i do czego rządy powinny być zobowiązanie, aby zapobiegać nadużyciom i reagować na nie.

Definicja prawdopodobnie będzie się jednak opierać na tych już istniejących, szczególnie w traktatach międzynarodowych, ale zostanie dopracowana i uzupełniona w świetle danych wyjściowych dotyczących szeregu form znęcania się nad osobami starszymi jak przemoc fizyczna, psychiczna, wykorzystywanie seksualne, nadużycia finansowe i zaniedbywanie.

– Jakie zmiany w praktyce przyniosłoby przyjęcie Konwencji w odniesieniu do prawa osób starszych do wolności od przemocy?

Traktaty niekoniecznie od razu zmieniają sytuację w życiu ludzi – są to na ogół instrumenty normatywne i polityczne, które są przyjmowane przez ustawodawcę i rządy w prawie i polityce – choć można na nich polegać bezpośrednio na podstawie prawa krajowego w niektórych okolicznościach w wielu krajach.

Często proces sporządzania traktatu (a nawet mówienia o jego przygotowaniu) może zachęcić rządy do zbadania sytuacji w ich kraju i oceny, czy istniejące przepisy są odpowiednie do podjęcia reformy prawa i poprawy usług. Widzieliśmy to w:

– Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych (na przykład powszechny przegląd przepisów dotyczących opieki);

– Konwencji w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji wobec kobiet (powszechne przyjęcie prawa antidyskryminacyjnego w zatrudnieniu oraz ustawodawstwo dotyczące przemocy domowej);

– Konwencji przeciwko torturom (wyraźna kryminalizacja tortur);

– Konwencji o prawach dziecka (przyjęcie procedur w sporach rodzinnych, w których dzieci mogą być reprezentowane (mają prawo do ustawowego przedstawiciela) w celu zapewnienia, że ich głos będzie słyszalny).

Opracowanie i przyjęcie Konwencji w kwestii znęcania się nad osobami starszymi, prawdopodobnie zmobilizuje do lepszego rozpoznania zjawiska na szczeblu krajowym i zwiększy wysiłki wspierające w wielu dziedzinach, (w których reforma jeszcze się nie odbyła), takich jak nadużycia finansowe przez krewnych i innych (w tym administrowanie płatnościami z zabezpieczenia społecznego); ochrona osób starszych mieszkających w domach opieki; rewizja przepisów dotyczących opieki, wspomagane podejmowanie decyzji; trwałe spotkania – np. pełnomocnictwa; oraz inne praktyki,

które mogą pozbawić osoby starsze ich własności poprzez bezprawny wpływ lub oszustwa, np. testamenty, umowy rodzinne itp.

– *W jaki sposób uczestnicy spotkania mogą wpłynąć na treść nowej konwencji? W jaki sposób mogą pomóc przełamać polityczny zastój, aby jak najszybciej rozpocząć proces opracowywania konwencji?*

Rzecznictwo, rzecznictwo i jeszcze raz rzecznictwo! Musimy przekonać naszych polityków, że pomoże to udoskonalić międzynarodowe, a tym samym krajowe standardy oraz sprawić, że będą oni dbać o te kwestie.

Dr Claudia Mahler (Niemiecki Instytut Praw Człowieka)

Dr Mahler podkreśliła, że znęcanie się nad starszymi wciąż pozostaje poza sferą publicznej widoczności. Istnieje silna potrzeba podnoszenia świadomości i walki z nadużyciami w sposób wyartykułowany we wszystkich obszarach i praw człowieka, w tym mechanizmie składania skarg oraz jasnym i bezpiecznym mechanizmie dla osób zgłaszających przypadki nadużyć. Bardzo ważne jest, aby pomóc osobom, (czy sąsiadom), które chcą zgłosić przemoc, aby wiedziały, co robić w przypadku, gdy są świadkami lub podejrzewają przypadki nadużyć. Musimy położyć kres tabu i mówić o znęcaniu się nad osobami starszymi, jak również o wyzwaniach, jakie stoją przed osobami starszymi w związku z korzystaniem z praw człowieka. Konwencja o prawach osób starszych to konieczność ochrony i promowania praw osób starszych, przy jednoczesnym jasnym określeniu obowiązków i odpowiedzialności rządu.

Przegląd aktualnej polityki krajowej, regionalnej i międzynarodowej

Moderatorem panelu „Przegląd aktualnej polityki krajowej, regionalnej i międzynarodowej” była **Susan Somers** (Przewodnicząca INPEA, USA). Wystąpienia koncentrowały się na perspektywie zarówno krajowych, jak i międzynarodowych organizacji rządowych, takich jak Światowa Organizacja Zdrowia oraz międzynarodowe NGO i Międzynarodowy Czerwony Krzyż. Prelegenci pokazywali wyzwania i ewolucję działań podejmowanych w celu większej integracji badań, polityki i prawodawstwa, a także dzielili się doświadczeniami wyniesionymi z inicjatyw realizowanych w ramach przeciwdziałaniu nadużyciom wobec osób starszych. W sesji prowadzonej w formie pytań i odpowiedzi wzięło udział sześcioro prelegentów.

Pierwsze wystąpienie należało do przedstawiciela międzynarodowej organizacji rządowej: Światowej Organizacji Zdrowia i był to Raport na temat stanu działań z zakresu przeciwdziałania przemocy na świecie.

Yongjie Yon, PhD (Światowa Organizacja Zdrowia)

Dr Yon przedstawił perspektywę międzyrządową, skupiając się na „Raporcie na temat stanu działań z zakresu przeciwdziałania przemocy na świecie”, który ocenia wysiłki poszczególnych krajów w zakresie przeciwdziałania przemocy, zwłaszcza przemocy wobec osób starszych. Odnosił się do celów zrównoważonego rozwoju, które traktują przeciwdziałanie przemocy jako jeden z celów globalnych, jak również do możliwości współpracy z na poziomie miast/gmin w celu dalszego promowania kwestii przeciwdziałania nadużyciom wobec osób starszych w ramach Europejskiej Sieci Zdrowych Miast.

Dr Yon i inni członkowie WHO przeprowadzili systematyczny przegląd i meta-analizę wszystkich badań (Yon et al., 2017). To pozwoliło im monitorować wdrażanie środków prewencyjnych w danych krajach: opisać stan problemu, dokumentować wysiłki krajów w celu zidentyfikowania luk i działania podejmowane, by je wypełnić.

Wyniki wskazały, iż w znacznej części część krajów (n=133 państw) istnieją:

- narodowe plany działania i badania dotyczące przeciwdziałania nadużyciom wobec seniorów;

- przepisy prawne mające zapobiegać przemocy i umożliwiać egzekwowanie prawa;

- rejestry usługi dla ofiar według rodzaju usług, prowadzone na większą skalę.

Europejska Sieć Zdrowych Miast WHO została utworzona w 1988 r., oferując dwojakie podejście do kwestii zdrowia w ramach globalnych i regionalnych planów działania. Jest to aktywny proces oraz platforma będące źródłem inspiracji i zasobów dla miast, które starają się polepszać poziom zdrowia, samopoczucia i równości w dziedzinie zdrowia.

Dr Yon wymienił 6 głównych tematów VI fazy (2019–2023):

- Inwestowanie w ludzi, którzy tworzą nasze miasta.

- Projektowanie przestrzeni, które przyczyniają się do poprawy zdrowia i samopoczucia.

- Wspieranie szerszego uczestnictwa i partnerstwa na rzecz zdrowia i dobrego samopoczucia.

- Poprawa jakości życia społeczności i dostępu do powszechnych dóbr i usług.

- Promowanie pokoju i bezpieczeństwa poprzez tworzenie warunków sprzyjających integracji społecznej.

- Ochrona ziemi przed degradacją, w tym zrównoważona konsumpcja i produkcja.

Strony internetowe: www.euro.who.int/violenceinjury, www.euro.who.int/ageing

Przegląd działań na szczeblu krajowym

Chiny – Budowanie sieci bezpieczeństwa dla osób starszych – chińskie rozwiązanie problemu nadużyć wobec osób starszych

Wang Shaozhong (Wiceprzewodniczący, Chińskiego Komitetu Narodowego ds. Starzenia się, CNCA)

Wang Shaozhong rozpoczął swoje wystąpienie od zarysowania dynamiki starzenia się chińskiego społeczeństwa. Pod koniec 2018 r. w Chinach było 249 milionów mieszkańców powyżej 60 roku życia, co stanowiło 17,9% całej populacji. Liczba obywateli powyżej 65 roku życia wynosiła 167 milionów, czyli 11,9% całej populacji. Do 2050 r. Chiny zamieszkiwać będzie ponad 400 milionów osób starszych, którzy będą stanowić 30% całej populacji. Prelegent przedstawił najważniejsze środki stosowane przez rząd Chin w celu zaspokojenia potrzeb starszych obywateli. Obejmują one dostosowanie różnych przepisów prawa karnego i cywilnego, powołanie organizacji ds. starzenia się na obszarach miast i wsi, zachęcanie do międzyresortowej współpracy, działania zabezpieczające i ochronne, zwiększanie świadomości poprzez media, promowanie wolontariatu i społecznego zaangażowania. Niektóre z tych działań zostały przedstawione poniżej:

1. Promocja systemu prawnego:
 - Grudzień 2012 r. – Ustawa o ochronie praw i interesów osób starszych;
 - Sierpień 2015 r. – uchwalenie przepisów dotyczących przestępstwa stosowania przemocy wobec osób pozostających pod opieką;
 - Grudzień 2015 r. – Prawo w zakresie przeciwdziałania przemocy domowej: starsze ofiary przemocy domowej otrzymują specjalną ochronę;
 - Marzec 2017 r. – Ogólne postanowienia prawa cywilnego w zakresie opieki.
2. Ustanowienie mechanizmu roboczego — organizacje robocze ds. starzenia się
 - Poziom państwowy a poziom regionalny — wyznaczenie konkretnych osób do zarządzania działaniami związanymi z kwestiami starzenia się;
 - Poziom lokalnych społeczności — 554 000 stowarzyszeń ds. osób starszych, których działania obejmują ponad 95% społeczności w miastach i 80% obszarów wiejskich.
3. Ustanowienie mechanizmu roboczego — współpraca między departamentami;
 - Sądy ludowe na wszystkich poziomach zapewniają: otwarcie ścieżki dla starszych osób, aby mogły dochodzić swoich praw; pomoc starszym osobom w dostarczaniu dowodów; promowanie pomocy sądowniczej dla ubogich seniorów; specjalna ochrona praw i interesów osób starszych w czasie trwania procesu sądowego; wszczynanie dochodzeń w sprawach nadużyć wobec osób starszych i porzucenia;
 - Organy prokuratury na wszystkich poziomach zapewniają: szybkie załatwianie pozwów lub apelacji wnoszonych przez seniorów; nadzór i ponaglanie trybunałów i komisariatów policji w kwestii nasilenia działań mających na celu ochronę osób starszych poprzez wydawanie pisemnych sugestii i wezwań do naprawienia uchybień itp.

4. Ochrona grup docelowych

- Przeciwdziałanie przemocy w rodzinie: system ostrzegania, system ochrony i bezpieczeństwa;
- Ochrona osób starszych z demencją: obowiązkowy system raportowania, system nadzoru opiekuńczego;
- Ochrona samotnych osób starszych na obszarach wiejskich;
- Ochrona ubogich: rząd centralny wprowadził podstawowe zasady, a samorządy lokalne wprowadzają własne systemy, np. „System opieki i usług dla osób starszych żyjących w skrajnym ubóstwie” w prowincji Jiangsu.

5. Promocja i kształcenie

- Informowanie o odpowiednich przepisach i regulacjach: informowanie społeczeństwa o treści Ustawy o ochronie praw i interesów osób starszych, zwłaszcza w szkołach, urzędach państwowych, społecznościach i na wsiach, itd.
- Promocja w mediach: Ustawa jest promowana za pośrednictwem ogólnokrajowych mediów w postaci reklam społecznych, w programach na żywo i w ramach oddolnych inicjatyw lokalnych.
- Zachęcanie do zaangażowania społecznego.
- Działania służb publicznych: bezpłatne lub niedrogie usługi prawne i mediacyjne.
- Wzajemna pomoc: młodszy i zdrowszy seniorzy są zachęceni do pomagania starszym i mniej sprawnym. Istnieje ponad 20 milionów zarejestrowanych wolontariuszy.

Polska — długoterminowa polityka senioralna

Jacek Jarosiński (Departament Polityki Senioralnej, Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej)

Zgodnie z kryteriami przyjętymi przez E. Rosset, w 2020 r. próg starości przekroczyło 12% światowej populacji (osoby powyżej 60 roku życia), co oznacza, że Polska należy do krajów, w których proces starzenia się populacji jest zaawansowany. Dane Eurostat pokazują, że w 2030 r. osoby w wieku 60 lat i więcej będą stanowiły 28% polskiego społeczeństwa, z czego ci najstarsi w wieku powyżej 85 lat – 2,1%.

Będzie to oznaczało po pierwsze, że wzrośnie odsetek starszych osób żyjących samotnie. Ten proces wiąże się z samotnością i większym ryzykiem wykluczenia społecznego, jak to ma miejsce w przypadku ograniczonej niezależności. Po drugie, feminizacja starości. Ekspert Jarosiński przedstawił działania podejmowane przez Polskę w celu ochrony i wspierania jakości życia starszego pokolenia, podkreślając też ważną rolę solidarności międzypokoleniowej. Najważniejszym efektem działań legislacyjnych i administracyjnych jest Program ASOS.

Program ASOS

Polski rząd stara się wypełniać zobowiązania wynikające z przyjętej Długoterminowej polityki senioralnej za pomocą Rządowego Programu na rzecz Aktywności Społecznej Osób Starszych na lata 2012–2013 (ASOS Program). Program ASOS to pierwszy ogólnokrajowy program skupiający się na osobach starszych i współpracy międzypokoleniowej.

Najważniejsze wyzwania polityki senioralnej, na podstawie, których opracowane zostały wytyczne działania to:

- rosnący odsetek osób starszych w społeczeństwie i przygotowanie się na wiele społecznych i ekonomicznych konsekwencji tego zjawiska,
- dłuższe życie zawodowe,
- włączenie potencjału osób starszych do obszaru społecznego i obywatelskiego uczestnictwa,
- potrzeba rozwiązań dla pracujących osób w wieku 50+, które umożliwiłyby pogodzenie pracy i życia prywatnego (konieczność opieki nad rodzicami lub innymi osobami zależnymi).

Problem przemocy, nadużyć i zaniedbania wobec osób starszych w Polsce

Cele Programu ASOS: Zapewnienie bezpieczeństwa osobom starszym i przeciwdziałanie nadużyciom wobec nich. Polityka senioralna przewiduje, że może zaistnieć ryzyko zwiększającej się liczby przypadków agresji wobec osób starszych, ponieważ ich opiekunowie nie są odpowiednio przygotowani do pełnienia tej roli, co z kolei wiąże się ze zwiększonym poziomem stresu. Sprawcy nadużyć to często osoby zależne od seniorów w kwestiach finansowych (np. z powodu bezrobocia), mieszkaniowych i ogólnej jakości życia.

Szczególny rodzaj nadużyć instytucjonalnych obejmuje nieuczciwe praktyki handlowe wobec osób starszych, zwłaszcza te związane z usługami finansowymi.

Wytyczne polityki senioralnej – zalecenia:

- przeciwdziałanie nadużyciom wobec osób starszych (rozpoznawanie i reagowanie w przypadkach stosowania przemocy);
- edukowanie i informowanie osób, które na co dzień mają kontakt z osobami starszymi;
- zwiększanie świadomości osób starszych, jakie sytuacje są sytuacjami przemocowymi oraz do jakich instytucji mogą się zwrócić po pomoc;
- zwiększanie świadomości na temat przemocy wśród osób pracujących w instytucjach i osób świadczących usługi indywidualnie;
- uruchomienie infolinii dla seniorów;
- koordynacja doniesień o przemocy wobec osób starszych, w tym o zastosowanej pomocy prawnej i psychologicznej;
- przeciwdziałanie przemocy ekonomicznej w postaci nieuczciwych praktyk handlowych skierowanych do osób starszych.

Głównym celem polityki senioralnej w zakresie relacji międzypokoleniowych jest solidarność między pokoleniami jako model dla społeczeństwa, polityki społecznej, kultury i rynku pracy.

Obserwacje i badania pokazują, że osoby starsze w Polsce są różnie traktowane. Potrzebne są działania promujące pozytywny wizerunek starszych osób i ich rolę w społeczeństwie, ukazujące starość jako naturalny etap ludzkiego życia. Ważne jest również, aby osoby starsze były reprezentowane w debacie publicznej jako grupa zróżnicowanych, kreatywnych i znaczących uczestników życia społecznego i ekonomicznego w Polsce.

Wysiłki dążące do budowania pozytywnego wizerunku seniorów w Polsce to długotrwały proces społecznej zmiany, który wymaga zaangażowania i współpracy wielu podmiotów: mediów, organizacji działających wśród seniorów, samorządów, szkół, uniwersytetów i pracodawców.

Izrael – Rozwiązania prawne w Izraelu i ich wpływ na politykę, promocję i praktykę

Prof. Ariela Lowenstein (Uniwersytet w Hajfie, Izrael)

Profesor Lowenstein zaczęła od podkreślenia obowiązków rządu w zakresie ochrony praw osób starszych, które są gwarantowane w Europejskiej Karcie Praw Podstawowych. Poruszyła kwestie procesu „legislacyjno-pokoleniowego” rozwoju, ewolucji czterech generacji izraelskiego prawa, polityki i praktyk zmieniających podejście do nadużyć i zaniedbań wobec osób starszych oraz reformy systemu opieki w stronę „wspierającego podejmowania decyzji”.

Art. 25 Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej uznaje i szanuje prawa osób starszych do godnego i niezależnego życia, a także uczestnictwa w życiu społecznym i kulturalnym.

Izrael uznaje, że nadużyciom wobec seniorów można skutecznie zapobiegać tylko poprzez działania na poziomie ogólnokrajowym, przy współpracy i poparciu: stowarzyszenia Eshel, Ministerstwa Opieki Społecznej, Ministerstwa Zdrowia i Narodowej Agencji Ubezpieczeń.

Przewodniczący Izraelskiego Towarzystwa Gerontologicznego, prof. Brick oraz kilku innych członków, w tym prof. Lowenstein, przygotowali Narodowy Plan Opieki nad Starszą Populacją, który odnosi się do najważniejszych kwestii w zakresie starzenia się, w tym nadużyć i zaniedbań wobec osób starszych.

Komisja parlamentarna

Powołano specjalną Komisję parlamentarną ds. nadużyć i zaniedbań wobec osób starszych, której prace koncentrują się wokół: prewencji, diagnozowania i usuwania skutków.

Rozwiązania prawne

Bogatą historię Izraela w zakresie działań legislacyjnych w odpowiedzi na zjawisko nadużyć i zaniedbania wobec osób starszych można podsumować jako cztero-etapowy proces „legislacyjno-pokoleniowy”.

„Paternalizm i interwencja społeczna” – prawo w okresie pierwszych lat istnienia państwa

1. Ustawa o kompetencjach prawnych i opiece, 1962.

2. Prawo karne i obowiązkowa sprawozdawczość – podejście głównie z punktu widzenia prawa karnego.

3. Reforma prawa: Obowiązkowa sprawozdawczość – główna zmiana (1989) Prawo karne z 1977 r.: każda osoba mająca uzasadnione podejrzenie wystąpienia przemocy wobec osób starszych musi zgłosić to policji lub pracownikowi socjalnemu. Szerokie podejście: uchwalenie w 1991 r. Ustawy przemocy w rodzinie.

4. Ofiary przemocy w rodzinie mają dostęp do „Sądów rodzinnych”, aby otrzymać ochronę/nakaz zabezpieczający przed sprawcą.

5. Poprawka z 2001 r. zobowiązuje osoby mające zawodowo kontakt z osobami starszymi – ofiarami przemocy do udzielenia informacji o możliwościach otrzymania pomocy i opieki.

Rozwój izraelskiego prawodawstwa

Istotna reforma prawa w ciągu ostatnich 3 lat – zmiany dotyczyły nadużyć i zaniedbań wobec osób starszych w zakresie opieki nad osobami dorosłymi. Trzy główne elementy:

1. Mechanizm wsparcia procesu decyzyjnego jako alternatywa dla formalnego systemu opieki.

2. Pełnomocnictwo ciągłe – w kwestiach majątkowych/opieki, jako alternatywa dla formalnego systemu opieki

3. Zreformowany system opieki – zminimalizowany zakres, jako opcja ostateczna
Infolinia dla seniorów narażonych na nadużycia, wolontariusze przeszkoleni w zakresie kwestii dotyczących przemocy wobec osób starszych i zgłaszania przypadków nadużyć w systemie opieki zdrowotnej.

Dalsze rekomendacje: Potrzebne jest zintegrowane podejście umożliwiające nawiązywanie partnerskiej współpracy między systemem prawno-karnym a systemami opieki zdrowotnej i opieki społecznej.

1. Jakie powinno być dominujące podejście: prawno-karne czy społeczne?

2. Jakiego rodzaju działania interwencyjne należy opracować i wdrożyć?

3. Jaki powinien być podział odpowiedzialności systemów opieki zdrowotnej i opieki społecznej?

Australia – Nadużycia wobec osób starszych: bieżąca polityka i rozwój prawodawstwa w Australii

Prof. Andrew Byrnes (Wydział Prawa, Uniwersytet Nowej Południowej Walii, Sydney, Australia / Stypendysta Instytutu Praw Człowieka Bonaverro, Uniwersytet w Oxfordzie)

Profesor Byrnes przedstawił ostatnie i najważniejsze inicjatywy w Australii od 2017 do 2020 roku i omówił niektóre z ostatnich inicjatyw w Australii. Nadużycia wobec osób starszych są w Australii przedmiotem zainteresowania opinii publicznej od wielu lat, szczególnie w kontekście występowania w domach opieki dla osób starszych. Wiele zapytań uwypukliło problemy systemowe i doprowadziło do pewnych ulepszeń, chociaż zawsze pozostawały pytania o zasoby, szkolenia, nadzór i relacje władzy. Wspomniał o najważniejszych inicjatywach takich jak:

- Raport Australijskiej Komisji ds. Reformy Prawa (Australian Law Reform Commission – ALRC), Elder Abuse – A National Legal Response (2017), w którym godność i autonomia są fundamentalne, wraz z ochroną i zabezpieczeniem (nadawanie priorytetu autonomii) – bez dalszych opracowań dotyczących praw człowieka. Twierdził, że brakuje kompleksowych danych i koncentrował się na usprawnieniach prawnych i instytucjonalnych;

- Królewska Komisja Śledcza ds. Jakości i Bezpieczeństwa Opieki nad osobami starszymi (ustanowiona w 2018 r.) i Królewska Komisja ds. przemocy, znęcania się, zaniedbania i wykorzystywania osób niepełnosprawnych (2019);

- Krajowy Plan Działania w odpowiedzi na znęcanie się nad starszymi Australijczykami (Elder Abuse) na lata 2019–2023 (marzec 2019 r.), będący wynikiem dochodzenia ALRC i przyjęcia jego zaleceń. Narodowy plan działania w celu zwalczania nadużyć wobec osób starszych (korzystający z innych modeli) – obejmuje włączający proces planowania, harmonogram badań (w szczególności krajowe badania skali zjawiska – już zrealizowane i częściowo opracowane); Podkreśla potrzebę badań, w tym badań nad powszechnością zjawiska w skali kraju i harmonogramu badań; Podkreśla potrzebę uwzględnienia sytuacji rdzennych Australijczyków i osób ze zróżnicowanych kręgów kulturowych i językowych; Plan skupia się na instytucjach rządowych, ale należy „poszerzyć nasze działania o inne sektory w społeczeństwie – usługi, biznes, opiekunów i osoby zawodowo pracujące z seniorami w celu: uświadomienia problemu nadużyć wobec osób starszych, aby lepiej dostosować reakcje; kształtowania świadomości społecznej w celu stworzenia podstaw do zmian; usprawnienia reakcji służb i wzmocnienia ochrony bezbronnych osób starszych. Pomimo odwoływania się do autonomii i godności nie było sformułowanych szerszych ram dotyczących praw człowieka, a także istniały problemy dotyczące terminologii – „w zastępstwie” i „przy wsparciu” podejmowanie decyzji (cp ALRC 2014 raport na temat równości, zdolności i niepełnosprawności. Chociaż plan krajowy zawierał wiele pozytywnych punktów, profesor Byrnes podkreślił, że nie jest jasne, jaki był zakres konsultacji z organizacjami

reprezentatywnymi osób starszych w trakcie opracowywania planu ani jaka byłaby ich rola w monitorowaniu planu. Podkreślił również, że tylko na marginesie wspomniano na temat ageizmu, ale jego eliminacja nie stała się wyraźnym priorytetem i nie powołano się na szersze ramy praw człowieka.

– Australia Południowa: Ustawa nowelizująca Office for the Aging w 2018 r. ustanawia zestaw zasad dla przemianowanej Office of Aging Well z nową Jednostką Ochrony Dorosłych z edukacją publiczną, dochodzeniami, wsparciem i rolami w zakresie zgłaszania nadużyć. Przewiduje ona przyjęcie Karty Praw i Wolności osób dorosłych w trudnej sytuacji, aby zapewnić ramy normatywne w celu ochrony praw osób starszych.

Międzynarodowe NGO

Międzynarodowa Federacja Stowarzyszeń Czerwonego Krzyża „Strategia IFRC w zakresie przeciwdziałania przemocy, łagodzenia jej skutków i interwencji na lata 2011–2020”

Milutin Vračević, MD, MPH (Kierownik programu zdrowia i opieki, Międzynarodowy Czerwony Krzyż, Serbia)

Dr Vračević podkreślił uznanie przemocy przez Międzynarodową Federację Stowarzyszeń Czerwonego Krzyża (IFCR) jako jedno z największych współczesnych wyzwań humanitarnych.

Należy zwrócić szczególną uwagę na przemoc wobec osób starszych w sytuacjach kryzysowych. Wciąż pozostaje dużo do zrobienia w kwestii zmniejszania ryzyka nadużyć wobec osób starszych podczas kryzysu.

Stowarzyszenie IFRC uznaje przemoc za problem dotyczący obszary zdrowia, sprawiedliwości, prawa, życia duchowego, ekonomii, kultury, rozwoju społecznego i praw człowieka. Ma on znaczący i mierzalny wpływ na rozwój indywidualny, gospodarczy i społeczny. Dlatego jest adresowany w kilku dokumentach i inicjatywach strategicznych, np. Aktywne starzenie się i Solidarność międzypokoleniowa.

Strategia IFRC w zakresie przeciwdziałania przemocy, łagodzenia jej skutków i interwencji na lata 2011–2020

Starsi ludzie są uznawani jako grupa szczególnie narażona na ryzyko doświadczania przemocy. Jednak tylko ograniczona liczba krajowych Stowarzyszeń Czerwonego Krzyża zajmuje się kwestią nadużyć, zarówno w kontekście odpowiedzi na potrzeby społeczności, jak i tworząc bezpieczne środowiska dla swoich pracowników i beneficjentów. Opracowano wytyczne w zakresie przeciwdziałania przemocy, łagodzenia

jej skutków i reagowania: standardy programowe, standardy w zakresie postępowania i odpowiedzialności oraz standardy partnerstwa.

Cele i działania w ramach strategii IFRC w zakresie przeciwdziałania przemocy, łagodzenia jej skutków i interwencji na lata 2011–2020:

Cel strategiczny nr 1: ochrona życia i egzystencji, a także wzmocnienie wsparcia podczas powrotu do zdrowia po katastrofach i kryzysach.

Cel strategiczny nr 2: stworzenie warunków do zdrowego i bezpiecznego życia.

Cel strategiczny nr 3: promowanie integracji społecznej oraz pokoju i kultury bez przemocy.

Działanie 1: budowanie silnych krajowych Stowarzyszeń Czerwonego Krzyża

Działanie 2: działania dyplomatyczne w celu przeciwdziałania i zmniejszania ryzyka nadużyć w zglobalizowanym świecie.

Działanie 3: skuteczne funkcjonowanie jako IFRC.

Minimalne standardy IFRC w zakresie ochrony, płci i inkluzji w sytuacjach kryzysowych obejmują standardy dotyczące włączania osób starszych i osób z niepełnosprawnościami opracowane przez HelpAge International w ramach programu Age and Disability Capacity Programme (ADCAP). Standardy te wymieniają konkretne wyzwania osób starszych w sytuacjach kryzysowych.

Aby zminimalizować ryzyko wystąpienia przemocy i nadużyć, personel i wolontariusze zaangażowani są w działania:

- dotyczące higieny, są uwrażliwiani na problemy dotyczące płci, wieku i niepełnosprawności;
- związane z potrzebami dostępu do wody i higieny;
- są też szkoleni w zakresie komunikacji z osobami z niepełnosprawnościami fizycznymi, sensorycznymi i intelektualnymi, osobami z problemami psychicznymi i osobami starszymi.

Urządzenia sanitarne są umieszczane, projektowane i dostosowywane tak, aby wszystkie osoby, a zwłaszcza ludzie starsi, dzieci i osoby z niepełnosprawnościami mogły mieć do nich bezpieczny dostęp. Mimo iż problem nadużyć wobec osób starszych zyskuje coraz większą uwagę, musi znaleźć się o wiele wyżej na liście priorytetów Czerwonego Krzyża na całym świecie.

Reasumując

Zarówno Światowa Organizacja Zdrowia, jak i IFRC podkreślają znaczenie globalnej strategii przeciwdziałania przemocy wobec osób starszych z punktu widzenia zdrowia i praw człowieka, również w sytuacjach nadzwyczajnych i kryzysowych. Na poziomie narodowym kraje takie, jak Chiny, które doświadczają olbrzymich zmian demograficznych, podejmują kroki w celu zapewniania wsparcia starszym obywatelom w miastach i na obszarach wiejskich. Na poziomie lokalnym działania te w znacznej mierze opierają się na wolontaryjnych wysiłkach samych seniorów.

Czteropoziomowy proces „legislacyjno-pokoleniowy” w Izraelu pokazuje przejście od podejścia opartego na potrzebach do podejścia opartego na prawach człowieka w zakresie przeciwdziałaniu nadużyciom, zaniedbaniu i przemocy. Efektem jest przejście od „opieki” do „wspierającego podejmowania decyzji”. Przyjmując strategię „Aktywnego starzenia się”, Polska wdrożyła wielowymiarowy program „Aktywności Społecznej Osób Starszych na lata 2012–2013” (Program ASOS). Zidentyfikowane obszary wysokiego ryzyka to środowisko rodzinne i rynek konsumpcyjny. Przeciwdziałanie dyskryminacji ze względu na wiek odbywa się poprzez rozwijanie solidarności międzypokoleniowej jako wzoru dla społeczeństwa.

W Australii natomiast wzrost świadomości dotyczącej nadużyć wobec osób starszych skutkowało dzianiami w zakresie prawodawstwa, chociaż prawo osób starszych do „niezależności i godności” musi jeszcze ewoluować do postaci ram normatywnych.

Zalecenia

Niezbędne są badania uwzględniające wiek i płeć na poziomach krajowych i światowym. Państwa powinny współpracować w celu zwalczania nadużyć wobec osób starszych, wymieniając doświadczenia oraz rozwiązania społeczne i prawne. Należy wesprzeć działania w celu wprowadzenia uniwersalnej i wiążącej konwencji określającej standardy wdrażania i ochrony praw osób starszych.

Nadużycia wobec osób starszych – międzynarodowe systemowe rozwiązania

Część 1 – PREWENCJA

Trzecia sesja „Przemoc wobec osób starszych – międzynarodowe rozwiązanie Systemowe. Część 1 – ZAPOBIEGANIE” moderowana przez **prof. Ariele Lowenstein (Uniwersytet w Hajfie, Izrael)** obejmowała 4 prezentacje: z Serbii, Światowej Organizacji Zdrowia, Finlandii i Izraela.

Pierwszy wykład wygłosili przedstawiciele Serbskiego Czerwonego Krzyża **mgr Nataša Todorović i lek. med. Milutin Vračević**, podkreślając znaczenie Konstytucji Serbii i kilku ustaw jako całościowego aktu prawnego. To, podobnie jak poprawa normatywnych ram prawnych ma na celu ochronę osób starszych przed nadużyciami finansowymi w ich rodzinach. Prelegenci przedstawili także krajową strategię na rzecz poprawy statusu kobiet i równości płci, która uwzględnia starsze kobiety. Ponadto, przedstawiono kilka przykładów zapobiegania nadużyciom osób starszych poprzez podnoszenie świadomości i kampanie informacyjne skierowane do różnych odbiorców – profesjonalistów pracujących w tej dziedzinie, takich jak: pracownicy socjalni, lekarze i pielęgniarki. Osiągnięto to poprzez dostarczenie konkretnych danych na temat znęcania się nad osobami starszymi, jego problematycznego wpływu na osoby

starsze szczególnie narażone na przemoc, oraz tego, w jaki sposób specjaliści mogą sobie z tym poradzić.

Dr Pille Tsopp-Pagana (z Centrum Wsparcia i Informacji dla Kobiet, Estonia) przedstawiła wykład pod tytułem „Starsze kobiety będące ofiarami wykorzystywania spakój – rozpoznawanie i wspieranie potrzebujących kobiet – Badanie 6 krajów europejskich”. Prelegentka koncentrowała się na partnerstwie z różnymi organizacjami w Finlandii. Celem było opracowanie wielozawodowego programu szkoleniowego na temat procedury opieki medycznej i wsparcia psychologicznego dla starszych kobiet będących ofiarami przemocy; opracowanie rekomendacji dotyczących polityki, wzmacnianie zdolności rzeczniczych organizacji zajmujących się przemocą w rodzinie oraz opracowywanie protokołów najlepszych praktyk w celu identyfikowania i wspierania starszych kobiet będących ofiarami przemocy w placówkach służby zdrowia.

Dr Yongjie Yon (Światowa Organizacja Zdrowia, WHO) w swoim wykładzie skoncentrował się zwalczaniu nadużyć wobec starszych w kontekście zdrowia publicznego, przedstawiając dane dotyczące tego zjawiska w Europie, które oszacowano i zaobserwowano w 2016 r. Dane pokazują, że 15,4% osób starszych w społeczności rodzinnej i do 33%⁴ osób starszych w instytucjach doświadczyło jakiejś formy nadużycia w ciągu ostatniego roku. Ponadto odnotowano ponad 5000 zgonów z powodu zabójstw. Dlatego opowiedział się za podejściem do zdrowia publicznego w celu rozwiązania tego problemu, analizując czynniki ryzyka i badając, w jaki sposób można podnieść świadomość wśród polityk zdrowotnych; jakie programy zapobiegania wdrożyły poszczególne państwa na szczeblu krajowym; oraz w jakim stopniu poszczególne państwa opracowują krajowe plany działania.

Ostatnia prezentacja prof. Arieli Lowenstein (Uniwersytet w Hajfie, Izrael) koncentrowała się na środkach zapobiegania nadużyciom i zaniedbywaniu osób starszych w społeczeństwie izraelskim. Ponieważ znęcanie się nad osobami starszymi jest nadal najbardziej ukrytą formą złego traktowania, powinno być kluczem do reakcji rządu na starzenie się społeczeństwa. W tym kontekście omówiono to jako ważny aspekt przemocy w rodzinie, problem międzypokoleniowy oraz kwestię zdrowia publicznego, sprawiedliwości i praw człowieka. Zapobieganie i radzenie sobie z tym problemem opierało się na danych zebranych w Izraelu w 2000 r. – pierwszej krajowej ankiecie przeprowadzonej przez Centrum Badań i Studiów nad Starzeniem się na Uniwersytecie w Hajfie (Lowenstein, 2009), przeprowadzając wywiady z 1 065 starszymi Żydami i Arabami. Aby powstrzymać lub ograniczyć nadużycia wobec starszych, musieliśmy wdrożyć zróżnicowane metody interwencji i zapobiegania, aby mieć dostęp do usług

4 See more: WHO, Elder abuse, <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/elder-abuse>.

dla starszych i członków ich rodzin, innych specjalistów pracujących ze starszymi oraz zapewnić bezpośrednią pomoc ofiarom i ich agresorom. System opieki zdrowotnej jest jednym z głównych opiekunów w zakresie profilaktyki i leczenia. Tak, więc dzisiaj wszystkie duże szpitale w Izraelu muszą ustanowić Komitety ds. Przemocy, kierowane przez starszego pracownika opieki społecznej, który jest odpowiedzialny za otrzymywanie raportów z różnych departamentów i przekazywanie ich odpowiednim agencjom (służbom opieki społecznej, policji i / lub Ministerstwu Zdrowia), aby zapobiegać nadużyciom w przyszłości. Również służby socjalne aktywnie starają się zidentyfikować rodziny i osoby starsze, które mogą być potencjalnie narażone na nadużycia.

Nadużycia wobec osób starszych - międzynarodowe systemowe rozwiązania.

Część 2 – OCHRONA

Drugiego dnia konferencji pierwsza sesja, której przewodniczyła **Natasa Todorovic MPH (Kierownik Programu Zdrowia i Opieki, Czerwony Krzyż, Serbia / INPEA)** poświęcona była ochronie. Sesja ta pokazała, że ochronę osób starszych przed przemocą i nadużyciami należy rozpatrywać z holistycznego punktu widzenia, z równym uwzględnieniem ustawodawstwa, a także czynników ryzyka, które mogą prowadzić do nadużyć, zaniedbań i przemocy. Podczas sesji wygłoszono 4 wykłady, a prelegenci reprezentowali różne kontynenty.

Prabhat Kiran Pradhan (Towarzystwa Alzheimer i Pokrewnych Demencji w Nepalu / Globalny Sojusz na Rzecz Praw Osób Starszych) mówił o chorobie Alzheimera, demencji i zdrowiu psychicznym, o promowaniu środowisk wspierających i ochronnych dla osób starszych w Nepalu, podkreślając szczególną kategorię osób starszych zagrożonych różnego rodzaju nadużyciami i przemocą. Osoby starsze ze zdiagnozowaną chorobą Alzheimera i innymi zaburzeniami psychicznymi są często niewidzialną częścią całej populacji nie tylko w Nepalu. Ich wykluczenie jest widoczne w gromadzeniu danych, (od których trudniej jest zacząć ze względu na charakter ich zaburzeń), jak ma to miejsce w przepisach dotyczących ochrony przed nadużyciami, szczególnie w odniesieniu do nadużyć finansowych. Kolejnym ważnym szczegółem jest niewystarczająca wiedza na temat zaburzeń psychicznych, niewystarczające usługi zapewniające ochronę socjalną i opiekę zdrowotną, a także usługi wsparcia, w tym dla opiekunów osób starszych z rozpoznaniem choroby Alzheimera i ich rodzin. Dlatego, aby poprawić ochronę, należy podjąć następujące kroki:

- Zmniejszyć izolację osób z demencją;
- Dać głos osobom z demencją;
- Zaangażować osoby z demencją w społeczności lokalne;

- Wspierać i edukować opiekunów (zarówno nieformalnych/rodzinnych, jak i formalnych) oraz doskonalić szkolenia w zakresie demencji wśród lekarzy podstawowej opieki zdrowotnej i innych zainteresowanych stron; Edukować społeczeństwo na temat demencji;

- Poprawić jakość opieki w domu oraz w domach opieki i ośrodkach rehabilitacyjnych, a także w oddziałach opieki paliatywnej;

- Poziom świadomości wśród wszystkich zainteresowanych stron, w tym społeczeństwa, społeczeństwa obywatelskiego i instytucji rządowych, musi zostać znacznie podniesiony. Powinna istnieć właściwa koordynacja między różnymi organizacjami działającymi na rzecz tej samej klauzuli;

- Czas na nową politykę zdrowotną, która musi obejmować różne sekcje dotyczące chorób psychicznych takich jak choroba Alzheimera;

- Należy również uprościć proces uzyskiwania pomocy finansowej, aby dotacja docierała do domów pacjentów, zamiast angażować rodzinę pacjenta do ubiegania się o pomoc;

- Społeczeństwo obywatelskie powinno zachęcać do tworzenia grup samopomocy oraz do zmniejszenia stygmatyzacji przy użyciu różnych mediów, takich jak gazeta, radio i telewizja.

Prof. dr Marie Beaulieu (Szkola pracy Socjalnej, Uniwersytet w Sherbrooke, Kanada / INPEA), wygłosiła wykład zatytułowany *Lepsze zrozumienie potrzeby poszukiwania pomocy przez krzywdzone osoby starsze*. W swojej prezentacji wskazała na czynniki, które uniemożliwiają starszym osobom poszukanie pomocy w sytuacji złego traktowania lub zastraszania, Są to:

- strach przed wezwaniem policji,
- przekonanie, że pomoc nie jest potrzebna,
- przekonanie, że osoba stosująca przemoc dostanie to, czego chce, pomimo możliwych interwencji mających na celu zakończenie tej sytuacji,
- poczucie wstydu i winy,
- strach przed odwetem,
- strach przed umieszczeniem w domu opieki itp.

Przeprowadzono jednak niewiele badań dotyczących tej praktyki. Organizacje społeczne, które przeciwdziałają znęcaniu się nad osobami starszymi, oferują różnorodne działania uświadamiające. Działania te mają na celu poinformowanie starszych osób o sposobach postępowania, dostępnych narzędziach, zasobach lub środkach zaradczych, w celu omówienia sytuacji złego traktowania, której doświadczają. Dawanie głosu starszym osobom pozwala lepiej zrozumieć ich potrzeby w zakresie towarzyszenia i wsparcia. Proponuje również sposoby maksymalizacji działań uświadamiających skierowanych do osób starszych na temat nadużyć i przemocy, a podejmowanych przez organizacje społeczne.

Prof. Beata Bugajska, dr Rafał Iwański (Uniwersytet Szczeciński) przedstawili temat: *Wsparcie opiekunów osób zależnych jako ochrona przed zaniedbaniem opiekunów – ewaluacja rozwiązań wdrażanych w Szczecinie.*

Prof. Bugajska podkreśliła, że ważnym elementem ochrony osób starszych jest wsparcie dla opiekunów, zarówno formalne, jak i nieformalne. Stres ze strony opiekunów, wymagające obowiązki, duża liczba osób starszych, którymi musi opiekować się jeden opiekun, wszystko to może potencjalnie zwiększyć ryzyko przemocy. Opieka nad osobą pozostającą na utrzymaniu jest bardzo wymagającą pracą, z wieloma obowiązkami, które umożliwiają zachowanie godności osoby starszej, jednak opiekunowie często nie są wystarczająco wynagradzani. Stwarza to ciągły problem z wykwalifikowanymi opiekunami, którzy opuszczają swoje kraje by znaleźć lepiej płatne stanowiska na Zachodzie, głównie w Niemczech, co jest problemem nie tylko dla Polski, ale dla całej Europy Wschodniej i Bałkanów Zachodnich.

Rekomendacje

- Zapewnienie kontynuacji edukacji dla opiekunów;
- Świadczenie usług zastępczych dla opiekunów, aby zapobiec wypaleniu;
- Zapewnienie wsparcia i nadzoru dla opiekunów;
- Zorganizowanie grup samopomocy, w których opiekunowie mogą omawiać swoje problemy i potrzeby;
- Edukowanie członków rodziny, aby mogli lepiej opiekować się starszymi członkami.

Nataša Todorović, MPH (Kierownik Programu Zdrowia i Opieki, Serbski Czerwony Krzyż / INPEA) opowiedziała o wysiłkach Czerwonego Krzyża Serbii w zakresie aktualizacji przepisów w celu zapewnienia godnego starzenia się w Serbii i lepszej ochrony przed nadużyciami i przemocą. Temat wystąpienia nosił tytuł: „Nowe mechanizmy ochrony przed nadużyciami wobec osób starszych – studium przypadku w Serbii. Większość ustawodawstwa w Serbii zapewnia ochronę, ale problemem jest identyfikacja osób starszych jako grupy, która potrzebuje lepszej ochrony. Aby poprawić ochronę, należy wdrożyć:

- Tworzenie prawa ochronnego (parasolowego), które powinno koncentrować się na osobach starszych i zapewniać prawną definicję osoby starszej;
- Traktowanie zaniedbań i nadużyć wobec osób starszych jako odrębnego czynu zabronionego prawem karnym oraz uznanie, że przemoc w rodzinie wymierzona w starszych członków rodziny jest formą przemocy na tle płciowym z wyraźnym zaburzeniem równowagi sił, a nie sprawą prywatną, zaś instytucje powinny być zobowiązane do zapewnienia ochrony niezależnie od sytuacji rodzinnej;
- Ulepszenie normatywnych ram prawnych w celu ochrony osób starszych przed nadużyciami finansowymi w ich rodzinach poprzez rozszerzenie listy nazwanych form nadużyć cytowanych w prawie rodzinnym;

- Ustanowienie standardów i podpisanie protokołów współpracy między instytucjami i służbami w celu maksymalizacji wydajności i zminimalizowania wtórnej traumy wśród ofiar nadużyć i przemocy wobec osób starszych;
- Zapewnienie informacji o usługach i instytucjach odpowiedzialnych za zapobieganie i ochronę seniorów przed nadużyciami, powinno być szeroko dostępne dla osób starszych, w tym osób niepełnosprawnych;
- Utworzenie społecznościowych, telefonicznych linii pomocy SOS dla osób, które doświadczyły przemocy, a które mogą zapewnić odpowiednie informacje i wsparcie psychospołeczne;
- Przyjęcie standardów pracy i postępowania, profesjonalnego personelu pracującego w instytucjach i usługach opieki zdrowotnej i pomocy społecznej, zwłaszcza w instytucjach zajmujących się zakwaterowaniem;
- Opracowanie specjalistycznych programów doradczych, psychologicznych, terapeutycznych i innych programów dla osób starszych z doświadczeniem przemocy, a także programów dla sprawców przemocy wobec osób starszych;
- Zapewnienie odpowiedniego przygotowania pracownikom instytucji i służb publicznych (policji, prokuratury, sądów, pracy socjalnej, opieki zdrowotnej, prawa) na temat szczególnego charakteru nadużyć i przemocy wobec osób starszych;
- Zakładanie grup samopomocy dla osób starszych, które pomagają wymieniać doświadczenia i zwiększają ich włączenie społeczne, (które stanowi formę ochrony przed nadużyciami);
- Wspieranie pracy podmiotów społeczeństwa obywatelskiego, które zapewniają ochronę i wsparcie osobom starszym doświadczającym lub narażonym na przemoc;
- Organizowanie kampanii i działań medialnych w celu zwiększenia świadomości na temat problemu znęcania się nad osobami starszymi z uwzględnieniem różnych form nadużyć i częstotliwości.

Dalsze uwagi:

- Prawo osoby starszej do czynności prawnych jest jednym z podstawowych praw człowieka, a osoby starsze, niezależnie od ich niepełnosprawności lub stanu zdrowia, lub inne cechy osobiste są uprawnione do czynności prawnych we wszystkich obszarach;
- Zdolność prawna różni się od zdolności umysłowej, która polega na podejmowaniu decyzji i jest różna dla poszczególnych osób i może różnić się dla tej samej osoby w odniesieniu do wielu czynników, w tym okoliczności i czynników społecznych;
- Całkowite usunięcie zdolności prawnej jest niedopuszczalne z punktu widzenia praw człowieka;
- Starsze osoby potrzebują wsparcia w wykonywaniu zdolności do czynności prawnych, co obejmuje wsparcie w podejmowaniu i ogłaszaniu decyzji, gdy starsza osoba o to poprosi;
- W procedurach, w których osoby starsze są częściowo pozbawione zdolności do czynności prawnych, potrzebują odpowiedniej reprezentacji;

- Starsze osoby są uprawnione do udziału w wyborze osoby, która będzie wspierać ich w wykonywaniu ich zdolności prawnej;
- Stworzenie jednolitego, scentralizowanego systemu bazy danych i przetwarzania w celu rejestrowania, analizowania i zapobiegania przemocy w rodzinie i przemocy, w tym przemocy wobec osób starszych, w celu zapewnienia długoterminowego monitorowania, oceny i zapobiegania;
- Wspieranie tworzenia lokalnych sieci zapobiegania nadużyciom wobec starszych w środowisku rodzinnym, z udziałem instytucji publicznych, służb i organizacji społeczeństwa obywatelskiego.

Przemoc wobec ludzi starszych — lokalne doświadczenia

Ostatnia sekcja zatytułowana *Przemoc wobec osób starszych – doświadczenia lokalne* prowadzona przez **prof. Jolanta Maćkowicz (Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie/ INPEA)** ukazywała polskie doświadczenia koncentrując się zarówno na badaniach naukowych, jak i wdrożonych rozwiązaniach. W tej sekcji również odbyły się cztery wystąpienia:

1. **Prof. Małgorzata Halicka (Uniwersytet w Białymstoku)** i **Dr Anna Szafranek (Państwowa Wyższa Szkoła Informatyki i Przedsiębiorczości w Łomży)** zaprezentowały temat „Przemoc wobec kobiet w starszym wieku ze strony męża”.

Autorki przedstawiły ustalenia dotyczące przemocy wobec kobiet starszym wieku ze strony męża/partnera, oparte na wynikach badań pochodzących z kilku projektów badawczych (krajowych i międzynarodowych) realizowanych przez zespół pracowników naukowych Uniwersytetu w Białymstoku. Celem badań było rozpoznanie problemu nadużyć i zaniedbań w relacjach małżeńskich (Halicka, 2013) wśród osób starszych, gdzie ofiarą była kobieta, a sprawcą mężczyzna.

Wynikające z badań wnioski są następujące:

- Starsze kobiety najczęściej doświadczały wieloletniej przemocy ze strony męża uzależnionego od alkoholu, jednak nie wzywały policji, z powodu wstydu;
- Starsze kobiety będące ofiarami przemocy rzadko wkraczały na drogę sądową;
- Starsze kobiety będące ofiarami przemocy w związku małżeńskim/partnerskim potrzebują więcej uwagi i aktywizujących je form wsparcia, niż kobiety młodsze.

Wyodrębniono następujące czynniki mające związek z przemocą:

- sytuacja materialna (bieda w rodzinie, brak środków do życia któregoś z członków rodziny);
- warunki życia (ciasnota mieszkaniowa, rodziny wielopokoleniowe w środowiskach wiejskich);
- sprawy majątkowe;
- problemy alkoholowe w rodzinie;
- inne (np. cechy osobowościowe).

2. Mgr Małgorzata Łyżwinska-Kustra (Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej w Krakowie) przedstawiła prezentację zatytułowaną *Od prewencji do ochrony – krakowskie doświadczenia*. Omówiono rodzaj i zakres działań prewencyjnych na terenie Krakowa, realizowanych w oparciu o Rządowy Program Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie na lata 2014–2020⁵ oraz Strategię Rozwiązywania Problemów Społecznych Krakowa na lata 2015–2020⁶ (Program Lokalny).

W ramach akcji prewencyjnych podejmowane są działania informacyjno- -edukacyjne w zakresie przeciwdziałania przemocy w rodzinie (spotkania edukacyjne z seniorami: czym jest przemoc w rodzinie, gdzie szukać pomocy, dystrybucja materiałów informacyjnych, telefon zaufania dla seniorów) i współpraca z Policją w zakresie debat o bezpieczeństwie. Duże znaczenie mają również działania mające na celu aktywizowanie i integrację społeczną seniorów (wzmacnianie pozycji osób starszych poprzez promowanie projektów rozwijających integrację międzypokoleniową, co sprzyja podmiotowemu traktowaniu seniorów w ich otoczeniu) oraz wspieranie aktywnych form spędzania wolnego czasu przez seniorów (Centra Aktywności Seniorów, Kluby Seniora, Miejskie Dzielnicowe Domy Pomocy Społecznej, kluby samopomocy, projekt „W sile wieku”).

W zakresie ochrony Miasto Kraków podejmuje:

- Działania interwencyjno-pomocowe w ramach procedury Niebieskie Karty i monitorowanie sytuacji osoby dotkniętej przemocą w miejscu zamieszkania;
- Prace ze sprawcą: Konfrontowanie sprawcy przemocy z krzywdzącymi zachowaniami, pomoc osobom, stosującym przemoc w zmianie ich zachowań;
- Uruchamianie w miejscu zamieszkania wsparcia i pomocy dla osób krzywdzonych oraz udostępnianie możliwości wsparcia środowiskowego i udziału w zorganizowanych formach aktywności;
- Bezpłatna pomoc psychologiczna i prawna w MOPS oraz placówkach pomagających osobom dotkniętym przemocą w rodzinie, a także udzielanie bezpłatnego wsparcia i pomocy w formie pracy socjalnej;
- Prowadzone są grupy wsparcia dla kobiet dotkniętych przemocą w rodzinie;
- Możliwość bezpłatnego schronienia dla osób doświadczających przemocy w rodzinie w Specjalistycznym Ośrodku Wsparcia dla Ofiar Przemocy w Rodzinie lub Ośrodku Interwencji Kryzysowej.

5 Krajowy Program Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie na lata 2014-2020, <https://www.gov.pl/attachment/abffe1f9-6010-4e00-8d74-980f7ccabdf7> (11.09.2019)

6 Zob. https://www.bip.krakow.pl/_inc/rada/posiedzenia/show_pdfdoc.php?id=79537 (11.09.2019)

3. Przedstawicielka Policji: Aspirant sztabowy mgr Barbara Leśniak (Wojevodzka Komenda Policji w Krakowie) przedstawiła temat *Strategie interwencyjne wobec przemocy domowej – procedura „Niebieskiej Karty”*.

Działania podejmowane przez Policję w zakresie przeciwdziałania przemocy w rodzinie uwzględniają działania prewencyjne i procesowe.

Działania prewencyjne obejmują:

- interwencje,
- sporządzenie „Niebieskiej Karty”,
- pracę dzielnicowego na rzecz rodzin dotkniętych przemocą,
- współpracę z instytucjami działającymi na rzecz przeciwdziałania przemocy w rodzinie.

Działania procesowe są to czynności sprawdzające w kierunku art. 207 Kodeksu Karnego (znęcanie się) oraz postępowanie przygotowawcze, Realizacja działań pomocowych przez Policję w zakresie przeciwdziałania przemocy w rodzinie rozpoczyna się od interwencji domowej.

Interwencja może być podejmowana przez funkcjonariusza Policji z własnej inicjatywy lub na polecenie dyżurnego po zgłoszeniu przez pokrzywdzonego, czy też osoby trzecie. Procedura „Niebieskiej Karty” (Maćkiewicz, Majerek, 2013) – jest to ogół czynności podejmowanych i realizowanych przez policjantów, zgodnie z obowiązującymi przepisami w związku z uzasadnionym podejrzeniem zaistnienia przemocy w rodzinie. Niebieska Karta składa się z formularza A, B, C i D.

Policjanci wezwani na miejsce interwencji domowej, po stwierdzeniu, że interwencja dotyczy przemocy w rodzinie mają obowiązek uruchomienia procedury Niebieskiej Karty (Formularz A)

Osoba dotknięta przemocą otrzymuje podczas interwencji Formularz B dotyczący informacji prawnej oraz informacji o możliwościach dalszego szukania pomocy.

Po interwencji wypełniony formularz „Niebieska Karta – A” trafia do dzielnicowego rejonu, zgodnego z miejscem zamieszkania osoby dotkniętej przemocą.

Dzielnicowy po otrzymaniu „Niebieskiej Karty” zobowiązany jest do:

- kontaktu z rodziną, w której wystąpiła przemoc;
- systematycznych wizyt;
- podejmowanie działań prewencyjnych – rozmów profilaktycznych;
- nawiązania współpracy z instytucjami i organizacjami zajmującymi się udzielaniem wsparcia i pomocy osobom doświadczającym przemocy — zespoły interdyscyplinarne i grupy robocze;
- niezwłocznie, nie później niż w terminie 7 dni od dnia wszczęcia procedury, oryginał wypełnionego formularza „Niebieska Karta – A” przekazuje się do przewodniczącego zespołu interdyscyplinarnego, przy Ośrodku Pomocy Społecznej zgodnego z miejscem zamieszkania osoby dotkniętej przemocą. Formularz C/D wypełnia grupa robocza, która organizuje odrębne spotkania dla osoby pokrzywdzonej i sprawcy. Dokonuje diagnozy sytuacji i opracowuje indywidualny plan pomocy dla ofiary (i jej

rodziny) - karta C; Wobec sprawcy ustala się również plan działań (Karta D), w tym udział w programach korekcyjno-edukacyjnych.

Zakończenie procedury NK następuje w przypadku:

- Ustania przemocy w rodzinie i uzasadnionego przypuszczenia o zaprzestaniu dalszego stosowania przemocy w rodzinie oraz po zrealizowaniu indywidualnego planu pomocy.

- Rozstrzygnięcia o braku zasadności podejmowanych działań, np. śmierć sprawcy.

4. Ostatnia prezentacja zatytułowana „Wykorzystanie dramy w pracy z osobami starszymi doświadczającymi przemocy” została przedstawiona przez **mgr Magdalenę Rutkiewicz (Fundacja Projekt Starsi)** i skoncentrowała się na wynikach innowacyjnego projektu *STOP przemocy wobec starszych. Warsztaty dramatowe*.

Celem projektu była edukacja i wsparcie osób starszych doświadczających przemocy. Uczestnicy warsztatów: 12 osób starszych w wieku 60+, które doświadczają przemocy. Drama – jedna z najbardziej efektywnych metod pracy edukacyjnej, terapeutycznej i profilaktycznej, wykorzystująca naturalną zdolność człowieka do wchodzenia w rolę:

- Używa akcji jako metody pobudzającej kreatywność i wyobraźnię;

- Umożliwia wgląd w osobiste problemy, uczy jak je rozwiązywać i doprowadza do wewnętrznego wzrostu;

- Ułatwia przyswajanie wiedzy w sposób niebezpośredni;

- Rozwija kreatywność, elastyczność, pewność siebie i aktywność społeczną;

- Dzięki odgrywaniu ról, ofiary przemocy mogą lepiej zrozumieć swoje życiowe wybory, charakter w interakcji z innymi oraz wyzwania, które towarzyszą im w konkretnych sytuacjach.

Rezultaty ilościowe: 16h warsztatów integracyjnych, 56h warsztatów dramatowych, 2 spektakle interaktywne dla około 100 osób, dotarcie do 12 osób starszych doświadczających przemocy i udzielenie im wsparcia.

Rezultaty miękkie: odbudowanie ich wiary we własne siły oraz poczucia ważności i sprawczości, dodanie osobom starszym siły i motywacji do zmiany w życiu, wyjście z osamotnienia i izolacji. Dla uczestniczek udział w projekcie był źródłem ogromnego wsparcia, przestrzenią budowania nowych relacji, odkrywaniem swoich umiejętności i siły. Dzięki nowym sytuacjom (wyjazdy, praca z głosem i ciałem, praca twórcza nad scenariuszem) wychodziły poza typowe dla siebie role. 10 osób starszych ukończyło projekt w 2015 r. i dołączyły do grupy wsparcia w ramach stacjonarnego programu pomocy Fundacji w 2016 r. Po dwóch latach: 3 osoby rozwiódły się i zmieniły swoją sytuację domową, a 7 z nich (które nadal mieszkają z dziećmi – sprawcami przemocy) nauczyły się funkcjonować w tej sytuacji.

Wnioski i rekomendacje

– Ochrona osób starszych przed znęcaniem się nad osobami starszymi musi przyjąć całościowe podejście;

– Ramy prawne powinny zostać przeanalizowane i ulepszone, aby były bardziej odpowiednie dla różnych kategorii osób starszych zagrożonych przemocą, a także różnych warunków, w których ta przemoc może wystąpić;

– Jednocześnie należy identyfikować i zbadać czynniki ryzyka, które przyczyniają się do występowania przemocy wobec osób starszych. Obie te praktyki powinny rozpoznać wiele różnych kategorii ryzyka w całej populacji osób starszych — osoby starsze ze zdiagnozowaną demencją, starsze kobiety o niskim poziomie zabezpieczenia społecznego, osoby starsze wykluczone społecznie itp., aby uwzględnić zarówno przepisy prawne, praktyki, a także warunki społeczne i ekonomiczne, które mogą zwiększać ryzyko znęcania się nad osobami starszymi;

– Kolejnym bardzo ważnym elementem jest współpraca z formalnymi i nieformalnymi opiekunami w celu zmniejszenia stresu, zapewnienia im edukacji i wsparcia w celu zapobiegania wypaleniu zawodowemu, przeciążeniu, a tym samym zmniejszenia ryzyka znęcania się nad osobami starszymi oraz zapewnienia stałej struktury wsparcia, (w tym poprzez grupy samopomocy). Mogą one służyć jako środek wymiany doświadczeń, dobrych praktyk i zapewnić możliwości wytchnienia i odciążenia.

Zaleca się

– Podnoszenie świadomości społecznej na temat nadużyć i przemocy wobec osób starszych poprzez szerszy zasięg działań informacyjno-edukacyjnych skierowanych do różnych grup (dzieci, dorosłych i starszych);

– Uwrażliwianie społeczeństwa poprzez różnego rodzaju kampanie (na poziomie krajowym i lokalnym), w tym upowszechnianie wiedzy na temat symptomów nadużyć (często bardzo subtelnych i słabo dostrzegalnych) oraz prawidłowych sposobów reagowania (zwłaszcza w sytuacji, gdy dochodzi do przemocy w środowisku rodzinnym, w którym takie zjawiska mogą stanowić tabu);

– Uwzględnić rolę nauczycieli, którzy oddziałują nie tylko na postawy uczniów, ale również ich rodziców - czyli potencjalnych opiekunów osób starszych i mają wpływ na budowanie mostów międzypokoleniowych oraz pozytywnego wizerunku starości. W kontekście profilaktyki długoterminowej należy pamiętać, że postawy wobec osób starszych kształtują się już od dzieciństwa, dlatego rola nauczycieli jest nie do przecenienia.

Bibliografia

Australian Law Reform Commission (2017). Elder Abuse – A National Legal Response, available at https://www.alrc.gov.au/wp-content/uploads/2019/08/elder_abuse_131_final_report_31_may_2017.pdf [13.09.2019].

Australian Law Reform Commission (2019). National Action Plan to Respond to the Abuse of Older Australians (Elder Abuse) 2019–2023, available at <https://www.ag.gov.au/Right->

- sAndProtections/protecting-the-rights-of-older-australians/Documents/National-plan-to-respond-to-the-abuse-of-older-australians-elder.pdf [13.09.2019].
- IFRC (2010). Strategy on Violence Prevention, Mitigation and Response 2011–2020, available at [https://www.ifrc.org/PageFiles/53475/IFRC SoV REPORT 2011 EN.pdf](https://www.ifrc.org/PageFiles/53475/IFRC%20SoV%20REPORT%202011%20EN.pdf) [13.09.2019].
- Krajowy Program Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie na lata 2014–2020 available at <https://www.gov.pl/attachment/abffe1f9-6010-4e00-8d74-980f7ccabdf7> [15.09.2019].
- Halicka M, Halicki J. (2013). Doświadczenie życia w przemocy przez kobiety w starszym wieku. *Acta Univ Lodzien. Folia Oecon* 297, 123–34.
- Lowenstein A, Eisikovitz Z, Band-Winterstein T, Enosh G (2009). Is elder abuse and neglect a social phenomenon? Date form the first National Prevalence Survey in Israel. *Journal of Elder Abuse* 21 (3): 253–77.
- Lowenstein A. & Doron I., Elder Abuse in Israeli Society – legislative Acts and Special Services. (Ed.) M. Phelan. In. Combating Elder Abuse, Springer [under review].
- Maćkowicz J. & Majerek B. (2013). Combating domestic violence: Polish systemic solutions, *European Scientific Journal*, <http://eujsjournal.org/index.php/esj/article/view/1396>.
- Polityka społeczna wobec osób starszych 2030. Bezpieczeństwo – Uczestnictwo – Solidarność (2018) [Social Policy for Older People 2030. Security. Participation. Solidarity] available at <https://ops.pl/2018/01/polityka-spoeczna-wobec-osob-starszych-2030-bezpieczenstwo-uczestnictwo-solidarnosc> [15.09.2019].
- Rządowy Program na rzecz Aktywności Społecznej Osób Starszych na lata 2014–2020 (ASOS), available at [http://senior.gov.pl/source/Program ASOS 2014-2020.pdf](http://senior.gov.pl/source/Program%20ASOS%202014-2020.pdf) [13.09.2019].
- PAN (2015). Raport z badania ogólnopolskiego 2015 r. oraz badania porównawczego z lat 2009–2015. Warszawa.
- Strategie Rozwiązywania Problemów Społecznych Krakowa na lata 2015–2020, available at https://www.bip.krakow.pl/_inc/rada/posiedzenia/show_pdfdoc.php?id=79537 [15.09.2019].
- United Nations (2019). Report of the Open-ended Working Group on Ageing on its tenth working session, available at <https://undocs.org/en/A/AC.278/2019/2> [15.11.2019].
- Ustawa o osobach starszych (2015). [Act on Older Persons], available at <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20150001705/O/D20151705.pdf> [17.11.2019].
- Ustawa o pomocy społecznej (2004). [The Act on Social Assistance], available at <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20091751362/U/D20091362Lj.pdf> [17.11.2019].
- Ustawa o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (2005). [The Act on Counteracting Domestic Violence], available at <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU-20051801493/U/D20051493Lj.pdf> [9.11.2019].
- WHO (2018). Elder abuse, available at <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/elder-abuse> [13.09.2019].
- Yon Y., Mikton C.R., Gassoumis Z.D., & Wilber K.H.(2017). Elder abuse prevalence in community settings: a systematic review and meta-analysis, *Lancet Glob Health* 5(2), 147–56.